

УДК: 376.02

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ШЛЯХОМ УПРОВАДЖЕННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ В ПОЗАУРОЧНУ РОБОТУ

Оксана Базилевська, Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Дніпропетровськ, Україна, nice.bazilevska@mail.ru

Розглядається формування громадянської культури та національної свідомості в учнів з особливими освітніми потребами шляхом упровадження виду народного мистецтва – петриківського розпису. Розкривається збереження народної творчості як формоутворюючої основи етнокультури – одне з основних завдань сучасних українців. Запропонована спрямованість позакласної роботи на забезпечення потреб особистості у творчій самостійній діяльності за інтересами.

Ключові слова: громадянська культура, національна свідомість, культурні надбання, культурна спадщина, національне виховання, самореалізація, духовні цінності.

Оксана Базилевская, Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования, г. Днепропетровск, Украина

Формирование гражданской культуры и национального сознания у учеников с особенными образовательными потребностями путём внедрения петриковской росписи во внеклассную работу

Рассматривается формирование гражданской культуры и национального сознания у учеников с особенными образовательными потребностями путём внедрения вида народного искусства – петриковской росписи. Раскрывается сохранение народной творческой как формообразующей основы этнокультуры – одно из основных заданий современных украинцев. Предложена направленность внеклассной работы на обеспечение потребностей личности в творческой самостоятельной деятельности по интересам.

Ключевые слова: гражданская культура, национальное сознание, культурное достояние, культурное наследие, национальное воспитание, самореализация, духовные ценности.

Oksana Bazilevska, Dnepropetrovsk regional institute of postgraduated pedagogical education, Dnepropetrovsk, Ukraine

Forming of civil culture and national consciences for students with the special educational necessities by introduction of petrukivka painting as folk art

In the article, forming of civil culture and national consciousness is examined for students with the special educational necessities by introduction of the Petrukivka painting as folk art.

Maintenance of folk work as forming bases of ethnoculture opens up – one of basic tasks of modern Ukrainians. Offered orientation of extracurricular work on providing of necessities of personality in creative independent activity after interests.

Keywords: civil culture, national consciousness, cultural property, cultural heritage, national education, self-realization, spiritual values.

© Базилевська О., 2016

У процесі демократизації українського суспільства неабиякого поширення набувають ідеї гуманізації освіти, пріоритетів особистості [3, 7].

Оновлення сучасного суспільного життя в Україні потребує формування національно свідомих громадян, тому освіта та виховання нового покоління пріоритетна складова державотворення. Особливого значення набувають культура, мистецтво, власне все те, що духовно звеличує людину. Та чи може існувати культура без національного коріння, без генетичної пам'яті, віками набутої духовної спадщини. Завжди традиційна народна культура в Україні відіграла роль національної. Тому збереження народної творчості як формотвірної основи етнокультури – одне з основних завдань сучасного виховання.

На нинішньому етапі історії України проблема розвитку і, передусім, збереження культури набуває особливого значення. Наша країна багата традиціями народного мистецтва, позаяк сьогодні питання збереження і відродження їх у край актуальне.

В умовах становлення незалежної Української держави одним із головних завдань є відродження та розбудова системи освіти. Завданнями Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), передбачають подальший перспективний пошук шляхів розвитку сучасної школи, поліпшення підготовки молоді до трудової діяльності з використанням сучасних досягнень психолого-педагогічних наук, залучення учнів до вивчення декоративно-ужиткового мистецтва, створення умов для розвитку декоративно-ужиткового мистецтва як виду трудової діяльності.

Характерною особливістю декоративно-ужиткового мистецтва є біфункційність. У творах декоративно-ужиткового мистецтва поєднується утилітарні та естетичні функції. Художня якість визначається гармонійним поєднанням матеріалу, форми, конструкції, співвідношенням частин та цілого, характером та декоруванням. Утилітарна – можливість використання її у побуті. Прості, виразні та доступні витвори декоративно-ужиткового мистецтва яскраві за формою та кольором, виразні є джерелом збереження духовної пам'яті народу, тісного зв'язку зі світом прекрасного. Естетично-утилітарна властивість задовольняє потреби особистості, завдяки чому створюється своєрідне естетичне середовище. Декоративно-ужиткове мистецтво уособлює гармонію існування людини та речей, дає змогу кожній людині індивідуалізувати свій побут, проявити свої естетичні вподобання, свій смак.

Організація занять певним видом декоративно-ужиткового мистецтва ставить на меті як навчання, так і виховання дітей. Індивідуальна діяльність розширює і поглиблює знання учнів, розвиває їх ініціативу, сприяє не тільки зміцненню набутих умінь навичок, а й формуванню нових. Формування основ образотворчої діяльності передбачає оволодіння елементарними технічними операціями [5, 93].

Навчальна результативність визначається за оцінюванням одержаного виробу. У кожному виробі декоративно-ужиткового мистецтва відображається рівень опанування учнями технічною і мистецькою складовими художньої обробки матеріалів.

До технічної сторони процесу створення предметів відносять визначення функціональних параметрів виробу, що зумовлюють форму, розміри, перелік деталей і способи їх з'єднання; знання властивостей матеріалів, які використовуються при виготовленні виробів; майстерність виконавців.

Мистецька сторона предметної діяльності учнів полягає, насамперед, у визначенні художньої ідеї твору – образу, що викликав в уяві дитини думки і почуття, які вона хоче передати оточуючим.

Носієм художнього образу є зображувальні засоби: матеріал, форма, пропорції, текстура і кольори. Поєднання цих елементів композиції забезпечує сприйняття твору декоративно-ужиткового мистецтва, тобто художню довершеність задуманого виробу. Важливо, що технічна і мистецька сторони в процесі декорування виробів тісно переплітаються.

Виховним аспектом занять декоративно-ужитковим мистецтвом є його вплив на почуття, емоції і морально-етичну сферу особистості.

Для того, щоб дитина з особливими освітніми потребами була здатна відчувати насолоду від своєї чи чужої творчості, реалізованої у художньому виробі, їй необхідно мати певну інформаційну підготовку, достатній рівень розвитку уяви і чуттєвої сфери, що розвивається, зокрема, в процесі проведення гурткової роботи.

У гуртковій роботі засобом предметно-практичної діяльності вирішуються навчально-виховні та корекційно-розвивальні завдання:

- розширення сенсорного досвіду та знань про навколишнє середовище, накопичення життєвих понять на основі сенсорного дотикового сприймання;
- активізація мислинневої діяльності та мовленнєвого спілкування;
- розвиток загальнонавчальних умінь та навичок;
- виховання психологічної та практичної готовності до трудової діяльності – співтовариству, колективізму, працелюбності, самостійності, активності, естетичного смаку.

Гурткова робота безпосередньо пов'язана з навчальною діяльністю, однак у ході гурткових занять навчальні завдання вирішуються в специфічних умовах, які відрізняються від уроку: у нових видах діяльності, в іншій предметній зоні на основі принципу добровільності та розширеної свободи дій. Метою навчального процесу є опанування дітьми знань, умінь, навичок та компетентностей, що зумовлюють успішність їхньої адаптації, соціалізації та самореалізації в різних сферах життя і діяльності [7, 76].

Заняття в гуртковій роботі жорстко не регламентуються, тому в ряді випадків можливе випередження програмних вимог. Під час проведення гурткової роботи з використанням предметно-практичної діяльності особливий акцент робиться на формування пізнавальних і мотиваційних аспектів, засвоєння основних структурних компонентів діяльності та їх значення в загальній структурі діяльності (А. Леонт'єв, П. Гальперін, С. Зиков та ін.) [8].

В арсеналі діяльності гуртків декоративно-ужиткового напрямку є різні форми роботи: заняття, диспути, семінари, науково-практичні конференції, захист власних творчих проєктів, тематичні виставки творчих набутоків юних майстрів, організація змістовного дозвілля, що виховують волю, загартовують характер. Краса, яку творять дитячі руки, допоможе звеличити їхні душі, підніме їх над буденністю.

Позаурочна робота за метою, змістом і методами є органічним продовженням навчального процесу.

Позакласна і позашкільна робота – поняття близькі, але не тотожні. Позашкільні навчально-виховні заклади передбачають спеціально створену для цього матеріальну базу та штат педагогів і методистів, а характер їх діяльності визначається відповідними нормативними документами. Позакласна робота – широке та неоднозначне поняття, яке охоплює різні, неоднорідні за змістом, призначенням, методикою проведення, формами і способами керівництва заняття, робота гуртка, організація шкільних конкурсів та олімпіад, проведення шкільних свят і вечорів тощо.

Цінність позакласної та позашкільної роботи полягає у:

- забезпеченні гнучкості системи навчально-виховної діяльності;
- забезпеченні організації дозвілля учнів;
- формуванні і задоволенні різноманітних інтересів учнів;
- сприянні підготовці учнів до майбутньої трудової діяльності, свідомого вибору професії;
- формуванні колективних відносин, досвіду колективного життя.

Позакласна та позашкільна робота проводиться на основі загальних виховних і дидактичних принципів, які визначають напрям, зміст, форми і методи навчання.

Для успішного і якісного функціонування художньо-трудої діяльності школярів основним чинником є особистість педагога – керівника. Творча активність учнів безпосередньо залежить від психолого-педагогічної, методичної і спеціальної підготовки керівника гуртка, його особистих якостей.

Критеріями практичної підготовленості до розв'язання проблем трудового та естетичного виховання учнів у процесі занять декоративно-ужитковим мистецтвом виступають наступні вимоги:

- уміння формулювати завдання трудового і естетичного виховання і навчання учнів відповідно до вікових закономірностей розвитку;
- творчо застосовувати зміст, форми, методи та інші педагогічні засоби, забезпечуючи їх наступність і цілеспрямованість;
- добирати форми, методи і прийоми відповідно до рівня трудового розвитку учнів;
- прищеплювати вихованцям уміння бачити прекрасне в навколишньому середовищі, любов до національної культури і народних традицій;
- формувати в гуртківців знання, уміння і навички, розвивати художньо-творчі здібності;
- правильно оцінювати результати художньо-трудої діяльності учнів;
- створювати атмосферу творчості в дитячому колективі;
- цілеспрямовано проводити профорієнтаційну роботу;
- сприяти формуванню здорових взаємин з колективом гуртка і з кожним вихованцем окремо;
- правильно розподіляти обов'язки з урахуванням здібностей, побажань, можливостей учнів;
- займатися педагогічною самоосвітою, підвищенням своєї педагогічної майстерності.

Необхідно пам'ятати, що від професійних та особистих якостей керівника гуртка, його фантазії, творчого пошуку, натхнення, працездатності залежить творча робота всього колективу гуртка.

Важливе значення під час проведення занять має врахування впливу різноманітних зовнішніх чинників (реакція учня на увагу педагога, заохочення, глузування товаришів тощо). Педагогу необхідно знати особливості кожного вихованця, відчувати мікроклімат дитячого колективу, рівень працездатності учнів, їхні вікові та індивідуальні особливості. З цією метою використовуються спеціальні анкети, проводяться індивідуальні та групові бесіди тощо. Від доцільності й правильності вибору методів, і форм занять залежить рівень навичок і вмінь гуртківців.

Найпоширеніші форми занять: лекція, бесіда, пояснення тощо.

Основними групами методів навчально-виховної роботи у гуртках декоративно-прикладного мистецтва є такі:

1. Методи формування понять: пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж, доповідь, лекція, демонстрування, екскурсія, зустріч, огляд.
2. Методи організації діяльності: привчання, вправи, доручення.
3. Методи спонукання заохочення, покарання, особистого прикладу, обліку і контролю.
4. Методи практичної діяльності художнього проектування і розробки орнаментальної композиції за зразком або власним задумом, втілення проекту в матеріалі.

Одна з основних умов розвитку творчої особистості – взаємодія між зовнішніми і внутрішніми чинниками, між генетичною обумовленістю творчої обдарованості й умовами, створеними навколишнім середовищем.

Дбаючи про розвиток творчих здібностей учнів, залучаючи їх до творчої праці, ми створюємо необхідні умови для розвитку всіх без винятку психічних якостей учнів. Творча діяльність школяра разом з тим благотворно позначається на його фізичному і естетичному розвитку, розкриває горизонти людських можливостей і сприяє правильному визначенню свого місця відповідно до власних умінь та здібностей, сприяє вмінню адекватно оцінювати свої можливості.

На важливе значення розвитку творчих здібностей дітей вказував В. Сухомлинський. У кожній дитині він бачив творця з його ще не розкритими здібностями і можливостями [6, 44].

Творчість дітей це дуже своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження, самоутвердження, у якій яскраво розкривається індивідуальна самотність кожної дитини. Надзвичайно важливо, щоб дитина, у якої виявлено художній хист, мала можливість його розвивати, мала умови для формування художніх здібностей. Адже саме соціальні умови на основі природних даних формують художній талант.

Позакласна й позаурочна робота сприяють вихованню в учнів інтересу до різноманітних професій, історії народної творчості, видів діяльності.

Основними завданнями гурткової роботи є цілеспрямований розвиток дітей, створення максимально сприятливих умов для інтелектуального розвитку учнів спеціальної школи, надання можливостей дітям з ООП реалізувати власні творчі здібності. Ці завдання вирішуються шляхом комплексного впливу на всі аспекти формування дитячої особистості (сенсорне і розумове виховання, духовне, морально-етичне, громадянське, трудове, художньо-естетичне). У процесі творчої діяльності розвивається дитяча особистість, її соціалізація – поступове залучення до системи особистісних і громадянських відносин, усвідомлення себе людиною з певним родоводом і громадянською позицією.

Мета гурткової роботи полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їх творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування. Вона планується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проєктувальника життя, гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною, керуючись ідеями самоцінності дитинства, демократичного діалогу між поколіннями.

Глибокий аналіз естетичної розвиненості кожного учня дає змогу ефективно планувати діяльність колективів, забезпечити індивідуалізацію процесу, відбір відповідних методів естетичного впливу на колектив загалом і кожного його учасника окремо. Уся діяльність гуртків спрямована на те, щоб заняття стали:

- осередком соціальної адаптації особистості у реальному житті;
- місцем культурного дозвілля і зміцнення здоров'я дітей;
- центром для пошуку, розвитку, підтримки юних талантів, формування творчої особистості.

Використання в гуртковій роботі творчих завдань, активізація фантазії та розвитку здібностей, дотримуватися сучасних вимог до проведення заняття, ефективно застосування ілюстративного матеріалу дидактичних ігор, використання міжпредметних зв'язків дає можливість стимулювати творчий потенціал особистості, виховувати потребу і здатність до художньо-творчої самореалізації та духовного самовдосконалення учнів. Корисні для розвитку дитини заняття розвивають відчуття, слухову увагу та сприймання, дрібну моторику, зорову увагу та пам'ять. Закріпивши ряд трудових навичок і освоївши процес підготовки і виконання виробів, учні й надалі зможуть охоче займатися різними видами трудової діяльності в старших класах.

Творчі вміння старшокласників є результатом розвитку їхніх творчих здібностей у молодшій школі. Робота гуртків із різноманітними техніками спрямована на розвиток у дітей творчого мислення та дрібної моторики пальців. Корекційна робота, що проводиться в ході засідання гуртків, спрямована на подолання порушень просторової уяви.

Для пізнання дитиною багатства господарсько-культурної спадщини українського народу, виховання почуття національної самосвідомості, патріотизму, розвитку інтересу до історії свого народу, краю, держави, впроваджуються гурткові заняття з петриківського розпису. Вони допомагають дітям вивчати звичаї і традиції українського народу, допомагають активізувати розумову діяльність учнів. На заняттях гуртка широко використовуються народні прислів'я, приказки, загадки, народні прикмети, що дає змогу корегувати і розвивати мовленнєву діяльність, пам'ять, кмітливість, увагу, допитливість, спостережливість, передавати учням у спадщину емоційне, естетичне, моральне багатство народної душі, її красу.

Формування національної свідомості громадянина, національної гідності, етнічної причетності до свого народу, відтворення його менталітету здійснюється засобом національного виховання. Основи національного виховання закладаються ще в дитинстві, коли дитина росте й розвивається у звичайному для неї середовищі, в атмосфері культури свого народу. Значну частину свого часу дитина проводить у школі, саме там вона одержує національне виховання, частіше всього це відбувається на уроках. Саме гурткові заняття петриківського розпису дають змогу прилучити дитину до національної культури, бо під час них реалізуються засади національного виховання.

Формування та розвиток естетичних здібностей, тобто здібності сприймати світ і творити за законами краси – це дуже важлива складова формування людських якостей [2, 3].

Виховання людини починається із засвоєння дітьми духовних надбань рідного народу. Без оволодіння в школі культурою свого народу, пізнання його самобутнього національного колориту, практичного продовження культурно-історичних традицій, звичаїв, обрядів не можна говорити про сформовану особистість. Адже формування творчої особистості нерозривно пов'язане із відродженням нації, демократизацією і гуманізацією суспільства. Виховання такої особистості потребує формування громадської культури, забезпечується використанням педагогіки народознавства, засвоєнням учнями знань про рідну країну, її народ, його культуру і спосіб життя.

Як зазначає, відомий фахівець у галузі інклюзивної освіти, «Розбудова незалежної Української держави сприяла розвитку інтелектуального потенціалу, прискорила зміни в суспільному житті, актуалізувала складні психолого-педагогічні проблеми удосконалення національної системи освіти, дала початок формуванню нової культурно-освітньої норми – уваги до людей з особливими потребами» [2]. Відповідно, особлива увага має приділятися визначенню нових напрямів та засобів навчання дітей з особливими потребами, задля їх успішного соціокультурного інтегрування. У цьому сенсі національне мистецтво може стати додатковим засобом активації емоцій учнів з особливими освітніми потребами, здатним сприяти збагаченню знань з літератури, історії, природознавства, математики та інших предметів. При цьому ознайомлення з творами мистецтва служить педагогічному спрямованому процесу залучення учнів до прекрасного, до науки, яка, як і мистецтво, невід’ємна від життя і є продуктом творчості.

Головне завдання вчителя – передати учням певну суму знань, викликати бажання і розуміння необхідності вчитися. Залучення учнів до занять у гуртках дає можливість розвитку здібностей дитини, сприяє реалізації одного з найважливіших аспектів гуманістичного принципу організації освіти – створенню умов для отримання школярами справжньої свободи самореалізації. Учнів зазвичай приваблює не лише те, що на заняттях гуртка вони почують та пізнають дещо нове, а й те, що нове вони будуть створювати самостійно. У зв’язку з цим перед учителем постає необхідність активно залучати дітей до підготовки і проведення занять. Широком полем діяльності є декоративно-прикладне мистецтво, складовою якого є нематеріальна культурна спадщина людства петриківський розпис.

Ми живемо в період національного відродження і відновлення духовних та культурних цінностей, збереження народної творчості як формотвірної основи етнокультури. Особливого значення на сучасному етапі набувають культура, мистецтво, власне все те, що духовно звеличує людину. Адже завжди народна культура в Україні відігравала роль національної. За словами Віктора Кротова: «Традиція – це частина нашого минулого, якій ми допомагаємо перейти у майбутнє» [1, 138]. Тому збереження надбань народної творчості – одне з основних завдань сучасних українців.

Одне з них – це петриківський розпис, який є перлиною духовної культури Дніпропетровщини. Легендарна Петриківка розташована на мальовничих берегах притоки Орлі. Самобутній декоративний розпис з’явився разом з першими поселенцями, мав суто побутове спрямування (світлі глиняні хати, піч прикрашали візерунками). В основі петриківського розпису лежить образне сприймання природи, любов до краси рідної землі, стремління до родинного затишку, гармонії з навколишнім світом. Адже мистецтво – невидимий місток, що поєднує два протилежні світи: світ фантазії і реальності. Основними мотивами розпису є польові квіти, гілки калини, мальви, півонії, айстри. Свої малюнки селянки виконували саморобними пензликами, паличками, обмотаними тканиною, і просто пальцями. Палітра фарб рясніла найяскравішими насиченими кольорами.

Яскраві картини були зовнішнім проявом багатства внутрішнього світу людини, її стремління до прекрасного. Найстаранніших господарочок у Петриківці називали «чепурушками». Саме вони передавали навички розпису від покоління до покоління. Завдяки їм у цьому дивовижному куточку Дніпропетровщини збереглися національні традиції самобутнього мистецтва українського живопису, унікальний світ духовних цінностей, що живить дерево сучасної культури.

У нинішніх умовах, коли майже втрачено природний механізм передачі традицій народного мистецтва від покоління до покоління, залучення учнів до занять художнім розписом надзвичайно важливе. Особливо вагомим значення набуває оволодіння мистецтвом розпису для учнів з особливими освітніми потребами, обмеженими можливостями.

У дітей формується основа цілісної естетичної культури через розвиток історичної пам'яті, через національну культуру, розвиваються творчі здібності, зорова пам'ять, фантазія, художній смак, уміння усвідомлювати побачене. Навчання національного живопису дітей з особливими освітніми потребами спрямоване на їх естетичний розвиток та розвиток компенсаторних функцій.

На заняттях національним живописом учням надається можливість пошуку своєї індивідуальності, творчого потенціалу, розвитку особистості, художніх здібностей. У зв'язку з соціальними подіями в країні в деяких учнів з'явилася підвищена потреба у творчих діях, яскраво виражаються здібності до оригінальної національної художньої творчості, адже під час таких занять їх не треба примушувати навчатись, вони самі знаходять собі складні завдання, поступово оволодівають народним ремеслом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Искусство и школа : кн. для учителя / Сост. А. К. Василевский. – М. : Просвящение, 1981. – 228 с.
2. Колупаєва А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі / А. Колупаєва // Особлива дитина : навчання та виховання. – № 3 (71). – 2014. – С. 7 – 13.
3. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ., 1977. – Т. 1. Вид-во «Рад. школа». – С. 509.
5. Федоренко О. Особливості впровадження технологій спільного викладання в процес навчання учнів з порушенням слуху в різних типах освітніх закладів / О. Федоренко // Особлива дитина : навчання та виховання. – № 4 (71). – 2014. – С. 75 – 81.
6. Черницький Я. Я. Изобразительное искусство в школе продлённого дня / Я. Я. Черницький. – М. : Просвящение, 1991. – 157 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vasilevskiy A. K., (1981). Art and school. Book for teacher. Moskow. Education. (In Russian).
2. Kolupaieva A. (2014). Special education in Ukraine and modernisation of educational industry. Exceptional child: teaching and upbringing, 2014, 3 (71), 7 – 13.
3. Leontiev A.N., (1981) .Problems of development of psyche. Moskow. Publishing house of MG. (In Russian).
4. Suxomlinskiy V.O. (1977).Works are «chosen in five volumes». Publishing house «Soviet school». Kyiv.
5. Fedorenko O. O. (2014). Features of introduction of technologies of the public teaching in the process of studies of students with violation of rumor in the different types of educational establishments . Exceptional child: teaching and upbringing, 4(71), 75 – 81.
6. Chernitskiy Y. Y. (1991). A fine art is at school of the prolonged day. Moscow. Education. (In Russian).